

OD REDAKCJI

Po porozumieniach jałtańskich i zwycięskim marszu Armii Czerwonej do Berlina wszystkie kraje Europy Środkowo-Wschodniej znalazły się w strefie wpływów Związku Sowieckiego. Stalin dążył do przejęcia pełnej kontroli nad tymi krajami, aby rozpocząć proces przejmowania władzy przez partie komunistyczne i marginalizację innych partii politycznych poprzez środki terroru i propagandy. Tematem przewodnim niniejszego numeru „Pamięci i Sprawiedliwości” jest próba ukazania podobieństw i różnic pomiędzy procesami przejmowania władzy przez partie komunistyczne w poszczególnych państwach naszego regionu w latach 1944–1948. Prezentowane studia obejmują swoim zasięgiem terytorialnym Polskę, Czechosłowację, Węgry, Bułgarię, Jugosławię i Albanię oraz Ukrainę sowiecką.

Numer otwiera esej Janusza Wrony, przedstawiający uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne przejmowania władzy przez partię komunistyczną w Polsce. Autor scharakteryzował strategię i taktykę działań Moskwy wobec Polski zarówno na gruncie międzynarodowym, jak i wewnętrznym. Na tej podstawie podjął próbę odpowiedzi na pytanie, kiedy i dlaczego wariant stworzenia z Polski przez Kreml tzw. 17 republiki przestał funkcjonować jako strategiczny cel ZSRS i został zastąpiony programem trwałego uzależnienia naszego kraju od wschodniego sąsiada.

W drugim eseju Evgenia Kalinova i Iskra Baeva przeanalizowały miejsce Bułgarii w polityce Związku Sowieckiego, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii w pierwszych latach powojennych (1944–1948), aby określić rolę czynnika zewnętrznego w procesie dochodzenia do władzy Bułgarskiej Partii Komunistycznej jako wiodącego czynnika politycznego. Omówiły sowieckie wsparcie dla bułgarskich komunistów w kontekście strategii Moskwy wobec Stanów Zjednoczonych. Pokazały, w jaki sposób konfrontacja sowiecko-amerykańska rzutowała na wewnętrzne procesy polityczne w Bułgarii i przesądzała o zwycięstwie partii komunistycznej nad jej przeciwnikami.

W tekście otwierającym dział „Studia” Dániel József Hollósi przedstawił politykę ekonomiczną Węgierskiej Partii Komunistycznej (Magyar Kommunista Párt – MKP) w pierwszych latach powojennych (1945–1946). Ukazał mechanizmy kształtowania tejże polityki, której głównym celem były umocnienie kontroli nad gospodarką i walka z hiperinflacją. Stworzono wówczas wielopoziomowy system kontroli i nadzoru, ustabilizowanie

gospodarki poprzez wprowadzenie forinta węgierskiego przedstawiano zaś w propagandzie jako wielki sukces komunistów.

W kolejnych trzech tekstach przedstawiono specyfikę Jugosławii – państwa opanowanego przez komunistów przy niewielkim tylko wsparciu Moskwy. Aleš Gabrič przybliżył kwestię działań podjętych przez czołowych działaczy komunistycznych wobec opozycji politycznej w ciągu sześciu miesięcy po zakończeniu II wojny światowej. Unikali oni określenia „opozycja”, nazywając swoich przeciwników „siłami reakcyjnymi” i „zdrajcami narodowymi”. Autor wskazał przy tym na pewne różnice regionalne między terenami Serbii, Chorwacji i Słowenii. Aleksandar Životić scharakteryzował relacje między jugosłowiańskimi komunistami a Kremlem. Starał się określić, na ile Związek Sowiecki był sojusznikiem, a na ile także krajem będącym wzorem do naśladowania dla transformacji państwa i społeczeństwa Jugosławii. Dragomir Bondžić podjął natomiast temat organizacji i działalności aparatu propagandowego Komunistycznej Partii Jugosławii, tzw. Agitpropu, w latach 1945–1950. Poprzez różne formy działań Agitprop kreował pożądany publiczny wizerunek partii oraz jej polityki i ideologii. Treść tej propagandy w obserwowanym okresie zmieniała się zgodnie z wewnętrzną i międzynarodową sytuacją polityczną oraz głównymi celami i potrzebami politycznymi komunistów.

Martin Garek w swoim artykule starał się scharakteryzować drogę partii komunistycznej do władzy w Czechosłowacji, ze szczególnym uwzględnieniem Słowacji. Zwrócił uwagę na słowacką specyfikę. Proces przejmowania władzy przez komunistów w tym kraju różnił się bowiem od drogi, jaką przechodziła czeska część wspólnego państwa. Dominującą siłą polityczną była Partia Demokratyczna, co stawiało w trudnej sytuacji Komunistyczną Partię Słowacji. W rezultacie przejmowanie pełni władzy przez komunistów dokonało się w dwóch etapach od jesieni 1947 r. do lutego 1948 r.

Klejd Këlliçi podjął próbę analizy funkcjonowania systemu obozów koncentracyjnych w Albanii w latach 1945–1950. W obozach tych nowo utworzony reżim umieszczał rodziny i krewnych przeciwników komunizmu. W przeciwieństwie do obozów pracy obozy koncentracyjne były zarezerwowane dla osób starszych, kobiet i dzieci. Represje były efektem działalności Dyrektoriatu Bezpieczeństwa Państwa, określanego potocznie jako Sigurimi.

Galyna Starodubets poświęciła swój tekst analizie roli kobiet w procesie sowietyzacji różnych regionów Ukrainy. Porównała ze sobą dwa okresy: lata dwudzieste XX w. oraz pierwsze lata po II wojnie światowej. W tym drugim przypadku chodzi o zachodnie regiony Ukrainy, należące przed wojną do państwa polskiego. Władze sowieckie podejmowały różne działania, aby zaangażować kobiety we wszystkich sferach życia. Spowodowane to było głównie koniecznością ich mobilizacji zawodowej w trudnej sytuacji demograficznej i poszerzeniem zaplecza społecznego poparcia dla partii komunistycznej.

Jiří Urban poddał analizie rolę tzw. okręgowych trójek bezpieczeństwa i regionalnych piętek bezpieczeństwa w procesie umacniania władzy komunistycznej na obszarach wiejskich Czechosłowacji. Przedstawił metody i kierunki pracy tych aktywistów w terenie, zwracając uwagę przede wszystkim na ich rolę w kolektywizacji rolnictwa i „eliminowaniu wpływów kułackich na wsi”.

Ostatnie dwa teksty w dziale „Studia” dotyczą wybranych aspektów sytuacji w Polsce powojennej. Przemysław Pazik zrekonstruował trzy dyskursy, którymi posługiwali się

intelektualiści katoliccy w okresie 1945–1953 po to, by wskazać, na jakich zasadach mogłaby odbywać się ich współpraca z komunistami: koncepcję katolicyzmu radykalnego ks. Henryka Weryńskiego, koncepcję chrześcijańskiego socjalizmu grupy „Dziś i Jutro” oraz koncepcję minimalizmu Stanisława Stommy, rozwijaną później wraz z Jerzym Turowiczem. Analiza tych dyskursów doprowadziła do wniosku, że intelektualiści katolicy dynamicznie reagowali na zmiany sytuacji politycznej.

Adam Miodowski przybliżył zakres partycypacji kobiet w obsadzie organów parlamentarnych oraz wpływ posłanek na stanowienie komunistycznego prawodawstwa na przykładzie reprezentantek Ligi Kobiet w Sejmie Ustawodawczym (1947–1952). Po sfałszowanych przez komunistów w styczniu 1947 r. wyborach do Sejmu Ustawodawczego mandaty poselskie przypadły 26 kobietom, co stanowiło 5,85 proc. ogółu zasiadających w ławach sejmowych. Rozziew pomiędzy propagandową narracją a rzeczywistym wpływem kobiet na politykę (rządzenie) stał się przyczyną fiaska podejmowanych przez partię zabiegów o pozyskanie „kobięcych mas” do projektu komunistycznego.

Dział „Varia” ma tym razem rozbudowany charakter. Składa się na niego 13 artykułów poruszających różnorodne zagadnienia związane z historią najnowszej Europy. Dwa pierwsze teksty dotyczą okresu bezpośrednio poprzedzającego wybuch II wojny światowej. Mariusz Ausz opisał zagadnienie funkcjonowania młodzieży żydowskiego pochodzenia w Gimnazjum Handlowym pijarów w Lidzie w latach 1929–1939. Wojciech Wichert przeanalizował obraz Polski w dzienniku włoskiego ministra spraw zagranicznych Galeazza Ciana w latach 1937–1939.

Sześć następnych artykułów poświęcono tematyce związanej z największym konfliktem w dziejach ludzkości. Jan Jacek Bruski nakreślił relacje władz Polski znajdujących się na emigracji z rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej (w okresie od września 1939 r. do stycznia 1940 r.). Autor wpisał swoje rozważania w szerszy kontekst inicjatyw prometejskich. Jan Szumski i Michael Jonas omówili historiografię paktu Ribbentrop-Mołotow. Pierwszy z wymienionych autorów przybliżył obraz tego wydarzenia w oficjalnej wykładni sowieckiej oraz w rosyjskiej polityce historycznej; drugi z badaczy przedstawił z kolei obraz paktu w niemieckiej historiografii. Obydwa teksty znakomicie się uzupełniają, pokazując szereg punktów stycznych oraz różnic w ocenach umowy z 23 sierpnia 1939 r. prezentowanych w obiegu publicznym dwóch naszych największych sąsiadów. Trzy kolejne artykuły dotyczą zagadnień związanych z niemiecką okupacją Polski w okresie II wojny światowej. Joanna Lubecka opisała rolę urzędnika niemieckiego w systemie wprowadzonym przez III Rzeszę na terenie Polski na przykładzie Josepha Böhlera. Przez pryzmat losów jednostkowych możemy dostrzec, jak funkcjonowała machina biurokratyczna brunatnego okupanta. Maciej Jan Mazurkiewicz omówił zagadnienia z zakresu historyczno-prawnej oceny zbrodni niemieckich popełnionych na narodzie polskim w latach 1939–1945. Roman Wysocki przybliżył przebieg wysiedleń ludności ukraińskiej przeprowadzonych w dystrykcie lubelskim w latach 1942–1943.

Pięć artykułów z działu „Varia” dotyczy okresu po 1945 r. Tę część numeru otwiera tekst Daniela Koresia *Zanim wybuchła afera TUN. Generał Stanisław Tatar, Komitet Trzech, fundusz „Drawa” i operacja „Brzoza” 1944–1947*. Trzy kolejne studia zostały przygotowane w języku angielskim. Dariusz Magier w syntetyczny sposób przedstawił

funkcjonowanie nomenklatury komunistycznej w PRL. Pavel Žáček nakreślił działalność pionów kontrwywiadowczych państw komunistycznych w zakresie zwalczania terroryzmu na przykładzie Czechosłowacji w latach osiemdziesiątych. Marek Hańderek z kolei przybliżył drogę do nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską a Republiką Korei. Ostatni z tekstów w tym dziale został przygotowany przez Tomasza Kozłowskiego. Historyk z Instytutu Pamięci Narodowej opisał mechanizm uwłaszczenia się nomenklatury, wpisując go w szeroki kontekst polskiej transformacji ustrojowej.

Dział „Dokumenty” składa się tym razem z dwóch edycji źródłowych dotyczących tematyki kościelnej. Ewelina Ślązak podała do druku charakterystykę kluczowej postaci Episkopatu Polski, bp. Michała Klepacza, przygotowaną przez aparat bezpieczeństwa. Źródło zostało poprzedzone obszernym wstępem, w którym autorka wpisała edytowany przez siebie materiał w szeroki kontekst biografii ordynariusza łódzkiego. Łucja Marek zamieściła z kolei dokumenty dotyczące rozmowy bp. Herberta Bednorza i kierownika Wydziału do Spraw Wyznań Edmunda Łaty. Jest to interesująca perspektywa porównawcza, gdyż zaprezentowano notatki obydwu rozmówców dotyczące przebiegu spotkania 5 marca 1966 r.

Treść numeru uzupełnia pięć recenzji przygotowanych przez: Rafała Leśkiewicza, Dominika Marcinkowskiego, Mirosława Szumiłę, Macieja Franza i Jana Żaryna. Do działu „Konferencje” weszło tym razem sprawozdanie z konferencji *Pierwsza „Solidarność”*. *Geneza, organizacja, konteksty*, zorganizowanej w Gdańsku w dniach 2–4 września 2020 r. (pióra Daniela Czerwińskiego i Mateusza Kubickiego).

Rafał Łatka, Mirosław Szumiło